

Dévényi Kinga

Egy levelezés újraeled: adalékok Goldziher Ignác levelezésének történetéhez

1. Bevezetés

1826-ban történt alapítása óta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára a tudományos kutatást szolgálja, többek között azért, hogy a jövő generációk számára biztosítja az ott őrzött dokumentumok fennmaradását, s mindent megtesz azért, hogy ezek ne csupán fennmaradjanak, hanem kutathatók is legyenek. Ennek megfelelően, hagyományos értékei megőrzése mellett, a közel 200 éves intézmény a 21. századi információs technológiák felhasználásával előmozdítja a hozzáférést gyűjteményeihez az olvasók egyre növekvő tábora számára nemcsak – sőt nem elsősorban – saját falai között, hanem a világ bármely pontján.

Ennek egyik jó példája az európai iszlámkutatás megalapítójához, a máig nagy hatású Goldziher Ignáchoz (1850–1921) írt közel 13.500 levél adatbázisban történő feldolgozása és a nagyközönség elé tárása. A levelezés főbb jellegzetességeinek feltárásán kívül jelen tanulmány célja bemutatni azt a hosszú folyamatot, amely révén e tudós levelezése közkinccsé válhatott, s egyben betekintést adni a levelezés egy kis szeletébe.

2. „...Oly nevet hagyott maga után, hogy még mindig dicsérettel szólnak róla”¹

Annak ellenére, hogy Goldziher Ignác közel 100 évvel ezelőtt hunyt el, szakterületének máig az egyik legnagyobb hatású európai gondolkodója. Hatását mi sem tükrözi jobban, mint műveinek szinte folyamatos újra és újra történő kiadása, fordítása, illetve az azokra mind a mai napig tartó hivatkozások.²

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2018.2.85>

¹ Sir44.8. Szent István Társulati Biblia, Sirák fia könyve. Ld. <https://szentiras.hu/SZIT/Sir44> (2018. november 28.)

² Művei a nagy európai nyelvek mellett megjelentek arabul és héberül egyaránt, de a fordítások közül nem hiányzik például a török, a perzsa, az urdu, sőt az indonéz sem. Ld. https://www.worldcat.org/search?qt=worldcat_org_bks&q=Goldziher%2C+Ign%C3%A1c&fq=dt%3Abks (2018. november 28.).

Munkásságán kívül személye, a zsidó tudományosságba való beágyazottsága, de magyarsága is folyamatosan az érdeklődés homlokterében áll.³ Goldziher ifjú kora óta szoros kapcsolat fűzte a Magyar Tudományos Akadémiához, amelynek 26 éves korában levelező,⁴ majd 42 éves korában rendes tagja lett.⁵ Az I. Osztálynak 1905. május 9.⁶ és 1919. október 23. között elnöke volt. E tisztségéről a személye ellen irányuló antiszemita kampány miatt mondott le.⁷ Nemzetközi hírnevét nemcsak az mutatja jól, hogy számos tudós társaság választotta őt tagjául,⁸ hanem az is, hogy milyen jeles tanszékek szerették volna őt megnyerni – eredménytelenül – professzoruknak.⁹

Ismeretes, hogy a 19. században és a 20. század első felében a tudósok gyakran élénk levelezésben álltak egymással, s ennek jó példája Goldziher Ignác

³ Naplóinak kiadásain túl (Ignaz Goldziher, *Tagebuch*. Hrsg. von Alexander Scheiber. Leiden, 1978; Raphael Patai, *Ignaz Goldziher and His Oriental Diary. A Translation and a Psychological Portrait*. Detroit, 1987), a teljesség igénye nélkül az alábbi könyveket szükséges megemlíteni: Efrayim Shayovits, *Qavim li-demuto ha-Yehudit shel Prof. Yitsḥaq Yehudah Goldsiher*. Tel-Aviv, 1977–1978; Róbert Simon, *Ignác Goldziher: His Life and Scholarship as Reflected in His Works and Correspondence*. Leiden–Budapest, 1986; Simon Róbert, *Goldziher Ignác. Vázlatok az emberről és a tudósról*. Budapest, 2000; Peter Haber, *Zwischen jüdischer Tradition und Wissenschaft. Der ungarische Orientalist Ignaz Goldziher (1850–1921)*. Köln, 2006; Ondřej Beránek, *Ignác Goldziher – vězeň z Budapešti: život a dílo zakladatele islamologie*. Brno, 2010; *Ignác Goldziher: un autre orientalisme?* Éd. par Céline Trautmann-Waller. Paris, 2011; *Modern Jewish Scholarship in Hungary. "The Science of Judaism" Between East and West*. Ed by Tamás Turán–Carsten Wilke. Berlin–Boston, 2017.

⁴ *Akadémiai Értesítő* (1876) 137: „Levelező tagnak [választották] ... Goldziher Ignác egyetemi tanár[át], a ki a sémi nyelvek és irodalmak körében szerzett alapos ismereteit, valamint önálló nyomozó tehetségét már számos dolgozat által fényesen bebizonyította.”

⁵ *Akadémiai Értesítő* (1892) 283, 347. „A pogány arab költészet hagyománya” címen tartott székfoglaló előadásáról a híradást ld. *Akadémiai Értesítő* (1892) 681.

⁶ Megválasztásáról ld. naplóbejegyzését, amelyben külön kitér rá, hogy arra elsöprő többséggel (27:3) került sor, Goldziher, *Tagebuch*, 243. Ld. még *Akadémiai Értesítő* 16 (1905) 249.

⁷ Lemondásával kapcsolatban ld. *Akadémiai Értesítő* 30 (1919) 274–275; Goldziher, *Tagebuch* 313; valamint Lóczy Lajos 1919. augusztus 19-én, december 4-én és 19-én kelt leveleit az MTA Könyvtár Keleti Gyűjteményében (GIL/26/02/10, GIL/26/02/13 és GIL/26/02/12). Megjegyzendő, hogy Lóczy e levelekben – a zsidóság egészét érintő véleményének fenntartása mellett – többször is értetlenségét és sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy „nagyrabecsült barátja” félreértette felszólalását.

⁸ Goldziher Ignác címeit közel fél oldalon soroló gyászjelentését, amelyet a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem adott ki, idézi Heller Bernát, Goldziher Ignác. *Magyar-Zsidó Szemle* 44 (1927) 263.

⁹ Mindeme meghívások között talán a legnevezetesebb a sokak által említett cambridge-i professzorság volt, amelyre 1895-ben, Robertson Smith halála után szerették volna megnyerni. Ő azonban sem ennek, sem más tartós meghívásnak nem tett eleget a Példabeszédek 27:10 alapján tett hármas fogadalma értelmében, nehogy atyái vallásához, családi nevéhez és magyar hazájához hűtlen legyen (Vö. Ballagi Aladár, Emlékezés Goldziher Ignácra. *Vasárnapi Újság* 68 (1921/23) 268–269. Reprint in: Ballagi Aladár, *Élő tanítások: Ballagi Aladár kisebb munkái*. Cegléd, 1934, 269–278.) A szintén eredménytelen kairói meghívásról ld. István Ormos, Ignaz Goldziher's Invitation to the Egyptian University. *The Arabist* 23 (2001) 183–192.

levelezése is, amely – néhány hivatalos levél mellett – több mint 1600 személytől tartalmaz leveleket, illetve lapokat. Természetesen a világ számos gyűjteményében őriznek különböző levelezéseket, Goldziher levelezésének egyediségét és különlegességét mérete és tartalma, a témák változatossága és a levélírók személye adja.

Utolsó tanítványa, a később híres amerikai egyetemeken (Brandeis, Harvard) tanító Somogyi József így emlékezett egykori mestere szavaira: „Két dolgot tartson szem előtt, ha boldogulni akar az életben. Válaszoljon minden levélre vagy lapra, amelyet kap, még akkor is, ha a válasz elutasító; és tartson előadást az orientalista kongresszusokon. Ez pont olyan fontos, mint az írás.”¹⁰

3. A levelezés

Goldziher Ignác levelezése és kéziratai 1926-ban kerültek a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába. Könyvtárát már korábban megvásárolta az újonnan alapított Jeruzsálemi Héber Egyetem. A „Goldziher Könyvtár” – amely a mai Izraeli Nemzeti Könyvtár Iszlám és Közel-Kelet Gyűjteménye alapjául szolgált – 1924 szeptemberében nyílt meg ünnepélyesen a nagyközönség előtt.¹¹

Az Akadémia egyrészt nem rendelkezett a megfelelő anyagi háttérrel egy ilyen volumenű gyűjtemény megvásárlásához, másrészt még az ajándékokat is csak hosszas vizsgálódások után fogadta el, ha könyvekről volt szó, hiszen azok beszállítása, tárolása és katalogizálása szintén költségekkel járt. Különösen körültekintően jártak el a keleti nyelveken írt dokumentumok esetében, amire jó példa az iranista Kégl Sándor (1862–1920) igen értékes, nemcsak könyveket, hanem egyebek mellett számos keleti, elsősorban perzsa kéziratot is tartalmazó gyűjteményének az átvétele, amelyre – annak 1924 szeptemberében történő felajánlása után – csak Németh Gyula igen alapos szakvéleménye alapján, illetve az illeték elengedése ügyében tett lépések után kerülhetett sor a következő év nyarán.¹²

Könyveivel ellentétben Goldziher tudományos levelezése és kéziratai az Akadémiára kerültek, az elhelyezésükre kialakított Goldziher-szoba azonban csak 1933. október 18-án nyílt meg, hét évvel a dokumentumok adományozása után.

¹⁰ Joseph de Somogyi, My Reminiscences of Ignace Goldziher. *The Muslim World* 51 (1961/1) 9.

¹¹ *Qiryat Sefer* 3 (1924).

¹² Ld. MTAK Kézirattár RAL 1431/1924, RAL 1046/1925.

3.1. Az adományozás és az első feldolgozás

Az iratokat, amelyek a neki írt levelek mellett Goldziher saját kezű jegyzeteit, előtanulmányait és néhány művének kéziratát tartalmazták, fia, Károly (1881–1955), a tudós matematikus adományozta 1926 elején az Akadémiának, édesanyja, Mittler Laura 1925 végén bekövetkezett halálát követően, akinek az volt az utolsó kívánsága, hogy ezek az iratok az Akadémián nyerjenek állandó otthonra. A dokumentumokat Goldziher Ignác VII. kerületi, Holló utcai lakásából 1926. január 18-án szállították egy hatalmas lezárt ládában az Akadémiára. Balogh Jenő főtitkárnak írt levelében Károly azonnal felajánlotta segítségét a rendezetlen iratok katalogizálásában.¹³

Az Akadémia többször is megköszönte Károlynak az értékes adományt, különös tekintettel a tudományos levelezésre, hangsúlyozva, hogy az „szellemi életünk fejlődésére és a keleti tudományok haladására nézve [is] nagy jelentőségű”, amint azt Balogh Jenő neki írt, 1926. január 12-én kelt levelében is olvashatjuk.¹⁴ Mindezen őszintén hálás attitűd ellenére közel hat év telt el teljes csendben, míg Stein Aurél közbe nem lépett. Stein Aurél (1862–1943) régész, a Selyemút nemzetközi hírű magyar–brit kutatója, akinek Goldziher atyai jó barátja volt, mindig is szoros szálakkal fűződött az Akadémiához, amely – Goldziher Ignác és Vámbéry Ármin ajánlása alapján – már fiatalon, 1895-ben külső tagjának választotta,¹⁵ s amelynek értékes könyvekkel, fotókkal és kéziratokkal történő gyarapításához mind adományai, mind végrendelete révén később maga is jelentős mértékben járult hozzá.¹⁶ Most ő javasolta, hogy tegyék elérhetővé Goldziher levelezését a világ érdeklődő tudósai számára.¹⁷ E kezdeményezés az „Akadémia egyik jóakarója”¹⁸ részéről immár meghallgatásra talált, s ennek alapján kezdetet el Goldziher Károly, Heller Bernát közreműködésével, dolgozni apja levelezésének és kéziratok hagyatékának katalogizálásán, 1931 elején.

A következő évben, szintén Stein Aurél kezdeményezésére, az Akadémia egyezményt kötött a Tübingeni Egyetemi Könyvtárral,¹⁹ hogy onnan megszerezzék azt a közel 300 levelet, amelyet Goldziher írt a korabeli iszlámtudomá-

¹³ Goldziher Károly levele Balogh Jenőnek, 1926. január 14., MTAK Kézirattár RAL 66/1925.

¹⁴ Uo. Károlynak a levelezés rendezésére vonatkozó ajánlatát a főtitkár megköszönte, s egyben kérte, hogy segítsen e munka elvégzésében Főgel József könyvtárnaknak (Balogh Jenő levele Goldziher Károlynak, 1926. január 19., MTAK Kézirattár RAL 163/1926).

¹⁵ *Akadémiai Értesítő* 6 (1895) 303.

¹⁶ Rásonyi László, *Stein Aurél és hagyatéka. Sir Aurel Stein and His Legacy.* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai, 18.) Budapest, 1960.

¹⁷ Ezt a kezdeményezést őrzi Balogh Jenő Heller Bernátnak írt, 1933. november 14-én kelt levele (MTAK RAL 1004/1933).

¹⁸ Ezzel a kifejezéssel illették Steint egyik adománya alkalmából (*Akadémiai Értesítő* 36 (1925) 74).

¹⁹ Ld. Berzeviczy Albert, A Goldziher-féle levelezés-gyűjtemény történetéhez. *Akadémiai Értesítő* 43 (1933) 347.

nyok neves német tudósának, Theodor Nöldekének (1836–1930). Az Akadémia főttkára a könyvtárigazgatónak küldött levelében kifejtette, hogy „a Magyar Tudományos Akadémiának az az óhaja, hogy ez a fontos anyag hozzáférhetővé tétessék külföldi tudósok számára is, és annak értékét növelni lehessen azáltal, hogy az Akadémia könyvtára mellett külön teremben felállítandó levélgyűjteménybe besoroztassanak a boldogult tagtárs úrnak azok a levelei, amelyeket ő külföldi tudósokhoz írt, s amelyek külföldön található meg.”²⁰

A leveleket el is küldték, s azokat az Akadémia titkárságán („a hivatali órák után”) le is gépelték.²¹ A bennük lévő nem latin betűs szavakat Heller Bernát (1871–1943), Goldziher egykori diákja és bibliográfiájának szerkesztője, valamint a későbbi iranista nyelvész, Telegdi Zsigmond (1909–1994) írták be. Az ifjú Telegdi munkáját azzal ismerte el az Akadémia, hogy engedélyezték számára az érdeklődési körébe tartozó néhány könyv kikölcsönzését.²²

Goldziher Károlynak Heller Bernáton kívül még egy segítőtársa volt a katalogizálásban, Pukánszky Béla (1895–1950) germanista irodalomtörténész. Hármójuk fáradhatatlan munkája révén került a levelezés a feladók ábécé rendjében 47 dobozba. Az osztályozás mellett elkészült a leveleket küldő személyek szintén ábécébe rendezett névsora is. Ezen a listán és az egyes borítékokon is feltüntették a küldött levelek számát is.

A Goldziher-szobát 1933. október 18-án avatta fel Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke. Beszédében hangsúlyozta, hogy a szoba megnyitását a magyar és külföldi tudósok előtt a levelek iránti érdeklődésen kívül az is indokolja, hogy az Akadémiának nincs pénze megjelentetni a még kiadatlan Goldziher-kéziratokat. Az *Ungarische Jachbücher* 1933. decemberi száma Pukánszky Béla tollából közölte a szoba ismertetését.²³ Részletesebben írt róla Somogyi József, 1935-ben megjelent írásában.²⁴ Pukánszky cikkét az Akadémia negyven vezető európai iszlámkutatónak küldte el, akik – a fennmaradt válaszok tanúsága szerint – lelkesen üdvözölték ezt a kezdeményezést.²⁵

A II. világháború pusztításait követően azonban az Akadémia számos külön gyűjteménye nem tudott újra megnyílni, mivel mind a palota, mind az egyes gyűjtemények komoly sérüléseket szenvedtek. A Goldziher-szobát például a

²⁰ MTAK Kézirattár RAL 485/1932.

²¹ Uo. A leveleket a főttkári hivatal egyik alkalmazottja, Csánki Mária másolta le, Heller Bernát és Pukánszky Béla olvasta össze.

²² Balogh Jenő levele Szinyei József főkönyvtárnoknak, 1932. november 15., amelyben kéri, hogy időnként engedje meg Telegdinek, hogy egy-egy könyvet kikölcsönözzön (MTAK Kézirattár RAL 485/1932).

²³ Béla Pukánszky, *Die Goldziher-Sammlung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Ungarische Jahrbücher* 13 (1933/3–4) 371–372.

²⁴ Joseph de Somogyi, *The Literary Remains of Ignace Goldziher. Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 67 (1935) 149–154.

²⁵ A fennmaradt válaszokat, köztük Karl Budder, Arent Jan Wensinck, Franz Babinger, Rudi Paret és Cyrus Adler üdvözlő sorait lásd MTAK Kézirattár RAL 485/1932.

háborút követően egy rövid ideig főtitkári konyhaként használták, amint azt az egykori főkönyvtárnok, Melich János 1945. augusztus 17-én kelt feljegyzéséből megtudhatjuk, akit Györkösy Alajos értesített erről.²⁶ Mivel a főtitkár a könyvtár előzetes értesítése nélkül vitette ki a leveleket és kéziratokat a szobából, a főkönyvtárnok maga próbálta a dokumentumokat újra egybegyűjteni.²⁷

A háború utáni újjáépítést követően, 1950–1953 között, jelentős belső átalakítások is zajlottak az épületben. Ekkor került sor a székház földszintjén a Keleti Gyűjtemény (akkori nevén Keleti Könyvtár) kialakítására.²⁸ A hely megteremtése maga után vonta az állomány létrehozását is. Ennek eredményeként került az egykori Goldziher-szoba tartalma is a Keleti Gyűjtemény állományába.

A szoba megszűnése azonban nem jelentette az érdeklődés hanyatlását. Éppen ellenkezőleg, a következő évtizedekben több nagyobb volumenű levelezés került kiadásra, részben (azaz csak a Goldzihernek írt levelek) vagy egészben.²⁹

3.2. A Goldziher-levelezés a digitális környezetben

Goldziher halála után közel 100 évvel sem szűnt meg az érdeklődés levelezése iránt. Ennek felismerése vezetett 2012-ben a Goldziher-levelezés teljes körű digitalizálásához és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának online katalógusában történő részletes, azaz levelenkénti katalogizálásához. Az elkészült 13.430 katalógus rekord a levelezés teljes állománya.³⁰ A katalogizálás angol nyelven történt, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ez a nemzetközi érdeklődésre méltán számot tartó anyag ismét elérhetővé váljék a világ minden pontján.³¹

²⁶ MTAK Kézirattár K 828 (158/1945).

²⁷ Uo. „Amit tudtunk, a különböző helyekre elrakott tárgyakból, kéziratokból, egy helyre hoztuk”, valamint Melich János kéziratosa bejegyzése: „A tárgyaknak, iratoknak én is utánanéztem”.

²⁸ Ld. Dévényi Kinga–Kelecsényi Ágnes, Keleti Gyűjtemény. In: *Calliotheca. Kincsek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából*. Szerk. Krähling Edit. Budapest, 2017. 339.

²⁹ E kiadások közül az alábbiakat kell kiemelnünk: *Scholarship and Friendship in Early Islamwissenschaft. The Letters of C. Snouck Hurgronje to I. Goldziher: from the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest*. Ed. by P. S. van Koningsveld. Leiden, 1985; Simon, *Ignác Goldziher*; (e műben Theodore Nöldeke és Goldziher Ignác levelezéséből kapunk válogatást); „*Machen Sie doch unseren Islam nicht gar zu schlecht*”: *der Briefwechsel der Islamwissenschaftler Ignaz Goldziher und Martin Hartmann 1894–1914*. Hrsg. von Ludmila Hanisch, Wiesbaden, 2000.

³⁰ A feldolgozás során szembesültünk azzal, hogy a borítékokon található számok – amelyeket még Goldziher Károly jegyzett fel – nem mindig egyeztek meg a bennük található levelekével. Az anyag háború utáni hányatott sorsa ezekre az eltérésekre magyarázatot nyújthat. Összesen mintegy 300 levél, lap, névjegy hiányzik. Az eredeti feljegyzés 13.764 dokumentumot említ. Némely eltérés oka esetleg az eredetileg téves számból is adódhat, különösen a nagyobb terjedelmű levelezések esetén.

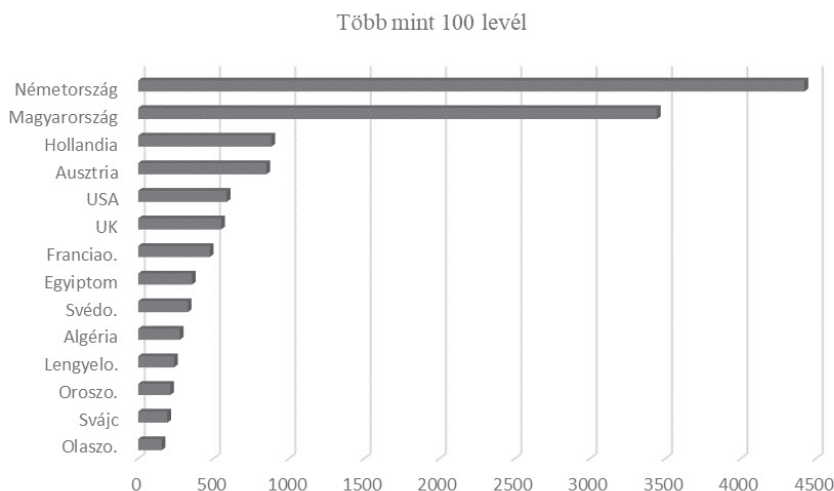
³¹ Az internetes adatbázis kiépítése során kaptak a levelek raktári jelzetet (GIL). A katalogizáláskor keletkezett rendszerszám a későbbi azonosítás megkönnyítésére, a raktári szám mellett

A katalogizálás a Nemzeti Kulturális Alap digitalizálási támogatásával történt,³² így fő célja a levelek, képeslapok, névjegykártyák digitalizálása volt. Az elkészült 28.327 oldal szabadon elérhető az MTA Könyvtár katalógusában és repozitóriumában egyaránt.³³ E hozzáférések mellett 2017-ben a leírások bekerültek a világ nagy könyvtári katalógusait közös platformon kereshetővé tevő WorldCatbe, így biztosítva a Goldziher-levelezés hírnevének hosszú távú megőrzését.

3.3. A levelezés a számok tükrében

Az elkészült online katalógus lehetővé teszi a levelezés több szempontból történő áttekintését, statisztikai vizsgálatát. Goldziher korának politikai változásait figyelembe véve nem könnyű olyan statisztikát készíteni, amely hűen tükrözné azt, hogy mely országokból érkeztek a levelek. Alapul az 1878-as berlini kongresszus után létrejött határokat veszem, amelytől néhány esetben azért térek el, hogy az elnevezés mögött jobban lássuk a területet, hiszen abban az időben éppen nem létezett Lengyelország, illetve Algéria például francia gyarmati uralom alatt állt.

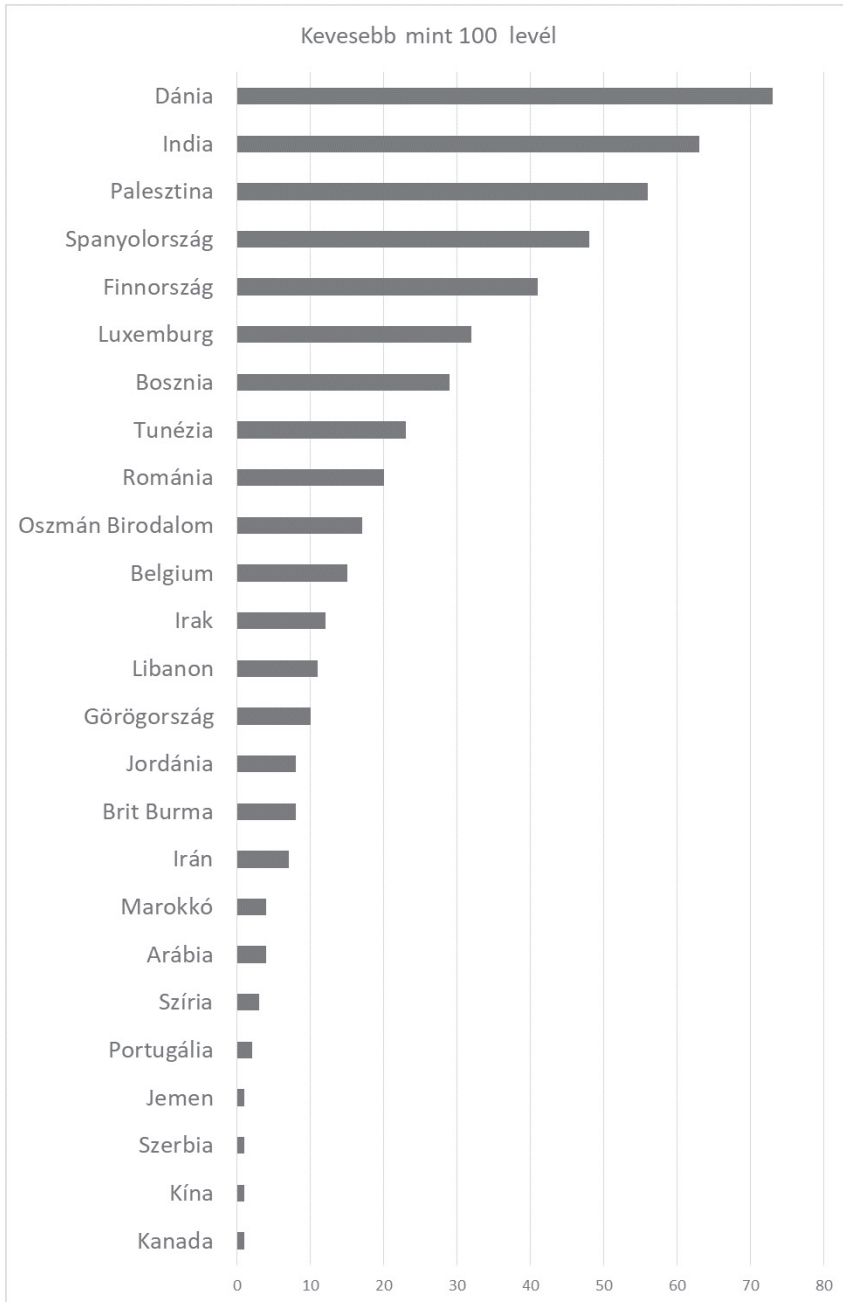
Két diagrammal kívánom szemléltetni Goldziher levelezőpartnereinek országokénti megoszlását:

rakerült a levelekre. A sors iróniája, illetve a digitális környezet gyors változása miatt ezek a rendszerszámok már nem érvényesek, mivel a katalóguson belül a korábbi albazisokat megszüntették, illetve egybe olvasztották a MARC21 programra való 2016-os átállást követően.

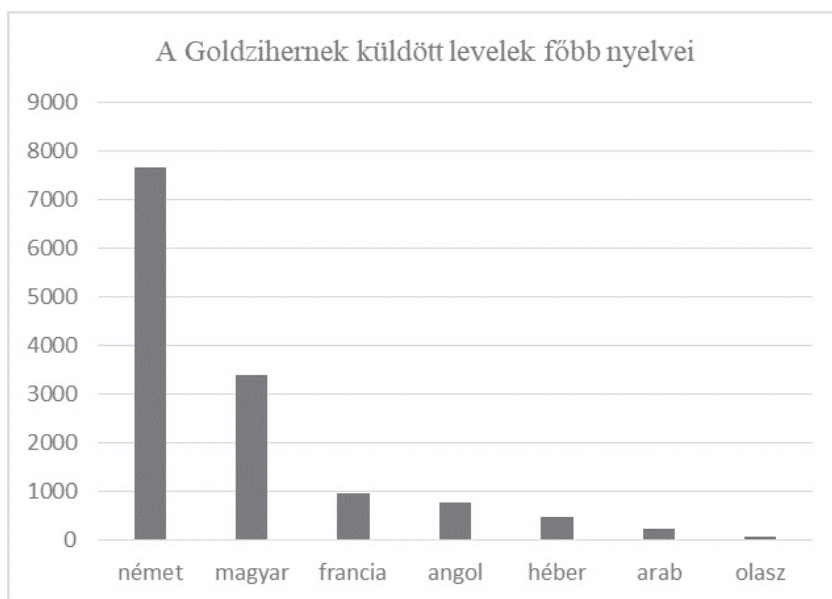
³² NKA 2012/3532/253

³³ http://opac.mtak.hu/F/SES7GMSU7MAQV1APRAHSDDV1XMT85PYERULC31FA1X69SMAJ64-07213?func=find-c&local%5Fbase=mta01&ccl%5Fterm=WBS%3DGIL&pds%5Fhandle=GUEST&pds_handle=GUEST; http://real-ms.mtak.hu/view/collection/Goldziher_bequest.html. (2018. november 28.).

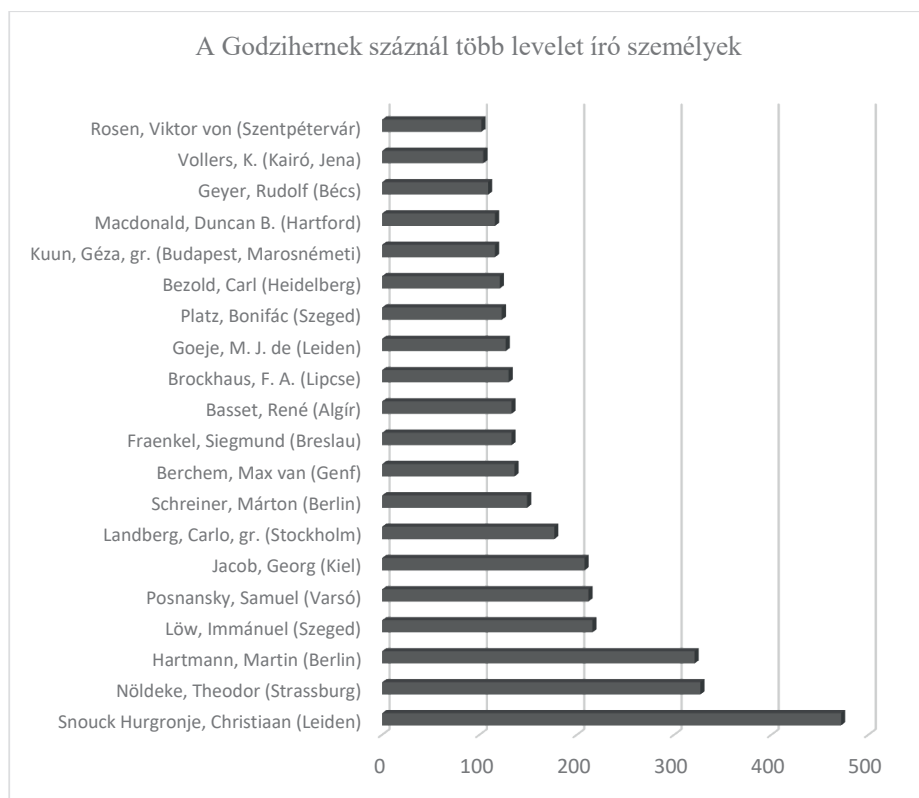
Figyelemre méltó, hogy Németországból több levelet kapott, mint Magyarországról, még úgy is, hogy Lengyelország külön kategóriaként szerepel. Ennek háttérében nagy kiterjedésű német tudományos levelezése áll, amely jelentőségében felülmúlta a magyarországit, jóllehet többek között számos tanítványa, tudós kollégája, illetve az izraelita hitközségek rabbijai gyakran fordultak hozzá írásban.

A levelek nyelvi megoszlása³⁴ még jobban tükrözi a német nyelv kiemelkedő szerepét Goldzihernél; ugyanis összesen 7663 német levélről beszélhetünk mindössze 3380 magyarral szemben. Nem meglepően e két nyelv adja a levelek zömét. Ezekről messze lemarad, de mégis nagyobb mennyiséget képvisel további négy nyelv. A francia és az angol nyelvű levelek aránya is figyelemre méltó: 973 francia és csak 761 angol; e kettőt a héber (475) és az arab (223) nyelvű levelek követik. Messze elmaradva zárják a sort az olasz (79), a spanyol (16), a jiddis (2) és az orosz (2) levelek. Az így adódó szám (13.574) azért haladja meg a levelek tényleges számát, mert vannak levelek, amelyek nem egy nyelven íródtak.

³⁴ A német nyelv kiemelkedő szerepéről Goldziher életében ld. István Ormos, Goldziher's Mother Tongue. A Contribution to the Study of the Language Situation in Hungary in the Nineteenth Century. In: *Goldziher Memorial Conference, June 21–22, Budapest*. Ed. by Éva Apor–István Ormos. Budapest, 2000, 203–243.

Az egészen apró, egy-két darabot számláló, illetve a közepesnek mondható levelezések mellett a levelek zömét Goldziher húsz emberrel váltotta, akik egyenként száznál többször keresték meg őt. A listát a már említett Snouck-Hurgronje (472), Nöldeke (327) és Hartmann (321) vezeti. A legjelentősebb magyar levelezőpartner (216 levéllel) a tudós szegedi főrabbi, Löw Immánuel (1854–1944) volt, míg ezt a sort a Szentpétervárott élt arabista, Viktor von Rosen (1849–1907) zárja.³⁵ A Hartfordi Teológiai Szeminárium professzorával folytatott levelezés különlegessége, hogy Duncan B. Macdonald (1863–1943) rendszerint angolul, míg Goldziher németül írt.³⁶

³⁵ E levelezés jelentőségét az adja, hogy Goldziher levelei is fennmaradtak, s azok a szentpétervári levéltár (Fond 777, op., No. 109–111) mellett mikrofilmen az MTA Könyvtárában is elérhetők (B 1192/I).

³⁶ Goldziher halála után Macdonald a hozzá intézett leveleket elküldte az Akadémiának, így azok az általa Goldzihernek írt levelek mellett lettek elhelyezve.

3.4. Levelek a Közel-Keletről

Goldzihert a Közel-Kelethez nemcsak tudományos érdeklődése, hanem nagyon pozitív személyes tapasztalatai is kötötték. Már 1873–1874-ben tett ifjúkori tanulmányútján hosszan tartó barátságokat kötött Szíriában, Libanonban, Palesztinában és Egyiptomban. Ennek jó tanúbizonyságát adja például a levelezés között található hosszú dicsőítő költemény, amelyet Ibrāhīm al-Laḡānī (1848–1908), Goldziher diáktársa a kairói al-Azhar egyetemen írt számára Kairóból való távozásakor, 1874. február 25-én, ahogy azt Goldzihernek a költemény hátoldalára írt jegyzetéből megtudhatjuk.³⁷ Egyiptomba 1896 januárjában tért vissza, amikor magyar középiskolai tanárok egyik vezetőjeként vett részt egy hathetes tanulmányúton.³⁸ 1903-ban Algírban jelent meg egyik nagy szövegkiadása,³⁹ két évvel később pedig részt vett az ott rendezett orientalista kongresszuson. Ettől kezdve élete végéig kapcsolatban maradt az ottani tudósokkal, franciákkal, arabokkal és berberekkel egyaránt. A levelek közül érdemes kiemelni azt, amelyet Mohamed Bencheneb (1869–1929) 1912. június 20-án küldött neki,⁴⁰ s amelyben Goldziher *Education (Muslim)*⁴¹ című cikkét illeti nem mindennapi dicsérő szavakkal.⁴² Meg kell jegyezni, hogy Goldziher ezen cikkét – több más írásához hasonlóan – mind a mai napig idézik.⁴³

E rövid, elismeréssel adózó levélen kívül Mohamed Bencheneb, a korabeli algériai felsőoktatás neves alakja, 1906 és 1910 között még hatszor hosszabban

³⁷ „Ezen költeményt Ibrāhīm al-Lakānī az Azhar egyik növendéke intézé hozzám midőn Kairótól bucsút vettem.” (MTAK Keleti Gyűjtemény GIL/24/04/01). Al-Laḡānī életrajzát ld. ‘Abd al-‘Azīz Sa‘ūd al-Bābiḡīn, *Mu‘ḡam al-Bābiḡīn li-š-šu‘arā’ al-‘arab fī l-qarnayn at-tāsi’ ‘ašar wa-l-‘iṣrīn*. Kuwayt, 1995.

³⁸ Az útról ld. *Egyiptom. Tanulmánykönyv. A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi-Minisztérium által 1896. jan. és febr. havában a tanárok számára rendezett tanulmányútról*. Szerk. Kőrösi László. Budapest, 1899; illetve Platz Bonifác, *Visszaemlékezéseim Egyiptomra. A Dugonics Társaság évkönyve 1895*. 3 (1896) 101–124. Az út kapcsán megjelent további irodalom részletes ismertetését ld. *Egyiptom*, 9–10.

³⁹ *Le Livre de Mohammed Ibn Toumert mahdi des Almohades. Texte arabe accompagné de notices biographiques et d’une introduction*. Éd. par Ignac Goldziher. Alger, 1903.

⁴⁰ MTAK Keleti Gyűjtemény GIL/03/23/04.

⁴¹ Ignác Goldziher, *Education (Muslim)*. In: *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. V. Ed. by James Hastings. Edinburgh, 1908–1926, 198–207.

⁴² «C’est vraiment un précieux joyau que vous venez d’ajouter à votre inestimable couronne, et les pierres précieuses dont il est garni ont été taillées de main de maître et encastées avec art.» (Ez [a tanulmány] valóban értékes ékszer, amelyet épp most adott hozzá felbecsülhetetlen koronájához, és a drágaköveket, amelyekkel körbe lett véve, mesteri kéz csiszolta és művészien foglalták bele.)

⁴³ Pl. *The Cambridge Companion to the Qur’an*. Ed. by Jane Dammen McAuliffe. Cambridge, 2006, 136.

is írt Goldzihernek, amelyekben különböző nyelvi problémákat tárgyal részletesen.⁴⁴

Goldziher tekintélyét jól mutatja, hogy olyanok is elküldték neki munkáikat, akik nem az ő szakterületén alkottak, az ő éleslátásában és abban reménykedve, hogy recenziójával a mű kedvező fogadtatását elősegíti. Közéjük tartozott a berber stúdiumok nagynevű előfutára, Si Amar Ou Saïd Boulifa (1865–1931), aki 1909. április 8-án kelt levelében kérte Goldzihert, hogy írjon rövid ismertetést tanulmányáról, amely a marokkói Atlasz-hegységben élő berber nyelvével és társadalmi viszonyaival foglalkozik:⁴⁵ «Votre haute appréciation sera pour moi un bien précieux encouragement n’ayant d’autre ambition que d’aider de mes faibles moyens au developpement [sic] de la science.»

Algíri nagy levelezőtársai azonban az ott élő francia orientalisták voltak, mint René Basset, Léon Gauthier, Edmond Doutté, William Marçais és mások, akikkel több tucat, esetenként száznál is több levelet váltott.

A közel-keleti levelezésből e rövid áttekintés keretében is ki kell emelni Ğirġi Zaydānt (1861–1914), a neves libanoni regényírót, az *al-Hilāl* irodalmi folyóirat alapítóját és szerkesztőjét, aki 1896-tól haláláig levelezésben állt Goldziherral.⁴⁶ Zaydān arab irodalomtörténetében hosszú fejezetet szentelt az európai keletkutatásnak, s ebben a kortársak között Goldziherről is megemlékezett. Többnyire száraz, tényszerű ismertetései közül kiemelkedik a magyarországi tudós bemutatása, akit a kortárs orientalisták megbízható szaktekintélyének⁴⁷ nevez az iszlám, a muszlimok és az iszlám kultúra tekintetében.⁴⁸ Ğirġi Zaydān elismerése nem áll egyedül. Amint azt fiatalabb barátja, a nagy holland arabista, Christiaan Snouck Hurgronje (1857–1936) is írta Goldziher halála alkalmából készített megemlékezésében:⁴⁹ „Goldzihernek a szaktudósok között négy világrészben voltak meghitt barátai.” Nemcsak barátai ismerték el azonban zseniális tudását, kortársait messze meghaladó olvasottságát és az iszlám világ bensőséges ismeretét. A 19. századi nagyszabású kultúrtörténeti munka, az új egyiptomi topográfia⁵⁰ szerzője, ‘Alī Pāšā Mubārak (1823–1893) például Goldziher recenzióját megköszönő francia nyelvű levelében külön kiemeli, hogy az ismertetés értékét

⁴⁴ Ld. MTAK Keleti Gyűjtemény GIL/03/23/ raktári jelzet alatt.

⁴⁵ MTAK Keleti Gyűjtemény GIL/05/37/01. A szóban forgó mű Si Amar Ou Saïd Boulifa, *Textes berbères en dialectes de l’Atlas marocain*. Paris, 1908.

⁴⁶ MTAK Keleti Gyűjtemény GIL/47/22/01–09.

⁴⁷ Az arab szöveg a *iīqa* szót használja erre, amely az egész iszlám kultúrában a legnagyobb elismerést jelenti, a leghitelesebb forrást jelöli.

⁴⁸ Ğirġi Zaydān, *Tārīh ādāb al-luġa al-arabīya*. IV. Al-Qāhira, 1960, 158.

⁴⁹ A *De Gids* című folyóirat 1921. decemberi számában közölt megemlékezés magyarul Goldziher halálának huszadik évfordulója alkalmából az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) 1941. évi *Évkönyvében*, Kertész Manó fordításában jelent meg (98–111, 101.).

⁵⁰ ‘Alī Pāšā Mubārak, *Al-Ĥiṭaṭ al-tawfiqīya al-ġadīda*. Būlāq, 1305 [1887–88] A szerző hosszú ideig Egyiptom oktatási minisztere is volt, és általában a 19. század egyik legbefolyásosabb és legtekintélyesebb egyiptomi reformerének tartják.

számára nagymértékben növeli a szerző elmélyült ismerete mind az arab nyelv, mind pedig általában a keleti dolgok vonatkozásában.⁵¹

3.5. *Képeslapok a Goldziher-levelezésben*

Egy lényeges, de mind ez ideig nem kellően kutatott aspektusa a levelezésnek az a közel 600 – gyakran bélyegétől megfosztott – képeslap, amely a világ különböző tájairól érkezett. A lapok többsége fekete-fehér, de vannak színesek, s témájuk is nagy változatosságot mutat. Nemcsak a korabeli városok tárják eléink arcukat, láthatunk azóta eltűnt épületeket, tanulmányozhatunk rég nem hordott viseleteket, de akár csatajeleneteket is.⁵²

A lapok egy része ünnepi üdvözlőlap. Ezek között a legkülönösebb az az 1918-ban kelt angol nyelvű írás,⁵³ amelynek feladója a Budapesten élt Ethel Davis angol „nyelvmesternő” volt,⁵⁴ aki Goldziherrel és feleségével egyaránt jó barátságot ápolt, s aki egy „Wishing you a Merry Christmas” feliratú lap hátára róttá sorait. E lap megőrzése is jól mutatja, hogy Goldzihernek nem voltak valási korbáitai.

4. A levelezés tanulsága

Goldziher Ignác ismertségét és elismertségét kiválóan tükrözik a neki írt levelek, amelyek ily módon kora intellektuális történetének páratlan forrásaként is szolgálnak. Nyitottságát és barátságos, közvetlen természetét mutatja, hogy a legkülönözőbb vallású és nemzetiségű emberek fordultak hozzá kérésekkel, amelyek megválaszolására mindig szakított magának időt. Ezt a tényt nyomon tudjuk követni a neki írt levelekből, jóllehet Goldziher megnyilatkozásait többnyire nem ismerjük. A számtalan gratuláció pedig méltón tükrözi nemzetközi hírnevét. A levelezésből kirajzolódó ember árnyalja a *Napló* közzététele után elterjedt, elkeseredett Goldziher képet. Sokoldalú volt, érzékeny és nyitott a legkülönözőbb kérdések iránt. Amint azt Sebestyén Károly írta róla megemlékezésében: „Bármily [...] tárgyhoz ért, szellemével bearanyozta... [...] Az ember épp oly nagy volt, mint a tudós. Mert ember volt és semmi emberit magától idegennek nem vélt.”⁵⁵

⁵¹ MTAK Keleti Gyűjtemény GIL/01/26/01.

⁵² MTAK Keleti Gyűjtemény GIL/03/04/073.

⁵³ MTAK Keleti Gyűjtemény GIL/08/09/03.

⁵⁴ *Budapesti Czim- és Lakjegyzék* 11/9 (1899) 833. https://library.hungaricana.hu/en/view/BPLAKCIMJEGYZEK_11_1899/?pg=898&layout=s (2018. november 28.).

⁵⁵ Sebestyén Károly, Goldziher Ignác, az ember. *IMIT Évkönyv* 54 (1932) 46.

The revival of a correspondence. On the history of the correspondence of Ignaz Goldziher

Kinga DÉVÉNYI

Nearly one hundred years after the death of Ignaz Goldziher (1850–1921), scholars still turn to his legacy for inspiration in their studies on various aspects of Islam. Recently, the Library of the Hungarian Academy of Sciences has completed the digitization and online cataloguing of the nearly 13.500 letters addressed to him and kept in the Oriental Collection of the Library in the arrangement of his son. Thus, these letters have become available both in the online catalogue of the Library and its digital repository. In addition to the presentation of this project, the paper traces the history of the correspondence after its donation to the Academy until the establishment of the Oriental Collection of the Library, analysing it from various points of view, highlighting the reception of Goldziher's oeuvre in the Middle East as reflected by the letters.